

POD REDAKCJĄ
MICHAŁA WARDZYŃSKIEGO

POZA WARSZAWĄ

I.

ARCYDZIEŁA PLASTYKI DAWNEJ XII–XVIII WIEKU W ŚWIĄTYNIACH I REZYDENCJACH MAZOWSZA

MAZOWIECKI
INSTYTUT
KULTURY

WARSZAWA 2018

*Drewniany Wawel nad Rawką,
czyli o renesansowej polichromii kościoła
w Boguszytach*

U
nikatowa, niemal kompletnie zachowana polichromia omówionej wcześniej boguszyckiej świątyni, wykonana w tradycyjnej technice temperowej na zaprawie kredowo-klejowej, powstała w roku konsekracji świątyni przez biskupa płockiego i pierwszoplanowego patrona sztuki renesansowej na Mazowszu Jędrzeja Noskowskiego – w 1558 r. (być może z pewnymi uzupełnieniami sprzed 1569). Zdobiła świątynię przez przeszło 200 lat, po czym wkrótce po 1760 r. ściany zostały nasączone olejem lnianym, który spowodował silne pociemnienie polichromii i drewnianych belek, na których namalowano dekorację malarską. Około 100 lat później przed 1870 r. pokryto ją na ścianach warstwą niebieskiej farby. Podczas prowadzonego wówczas remontu wycięto dodatkowy otwór okienny w północno-wschodniej ścianie prezbiterium. Część dekoracji uległa zniszczeniu po rozbiórce wieży zachodniej i przed 1919 r. w wyniku przebiecia pary okien nawie północnej. Malatury na ścianach chóru kapłańskiego odkryto ponownie w trakcie kompleksowego remontu świątyni w 1928 r., co opisał dwa lata później Michał Walicki. Z tego okresu (ok. 1930) pochodziła olejna patronowa dekoracja ścian i brązowe lamperie. Wykonane wówczas malowidło było bardzo barwne i ogólnie rozjaśniało wnętrze, gdyż dominującymi kolorami były biel i błękit. Kolejne prace miały miejsce w latach 1951–1959, kiedy to usunięto ze ścian patronową dekorację, przypuszczalnie wraz z niebieską farbą oraz odsłonięto pierwotną polichromię z 1558 r. Nowe odkrycia artystyczne i ikonograficzne zawdzięczamy Joannie Prosnakowej i Marii Puciatej. Podstaw wiedzy historycznej na temat poszczególnych malarzy dostarczyła Maria Łodyńska-Kosińska, natomiast kompleksową konserwację uzupełnioną o wzorcowe badania technologiczne i historyczno-artystyczne przeprowadził w latach 2004–2006 do 2013 zespół kierowany przez prof. Marię Lubrzyńską z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Niemal całkowicie pociemniałą i nieczytelną polichromię pokrywającą ściany wnętrza oczyszczono

nieinwazyjnymi środkami chemicznymi, a na stropie prezbiterium – przy użyciu lasera, jak też uzupełniono jej ubytki. Część malatur przeniesiono ze stropów naw bocznych i dawnego chóru muzycznego na jego nowy parapet oraz ściany prezbiterium i nawy północnej. Stan polichromii można obecnie określić jako idealny i jest on ponadto stale monitorowany.

W świetle najnowszych badań konserwatorskich i porównawczych z analogicznymi zabytkami w Pułtusku, Broku oraz Szydłowcu i Opatowie wiadomo, że jej poszczególne fragmenty można przypisać trzem różnym autorom, którym towarzyszyło kilku współpracowników. Wykonanie pierwszych prac fundator Wojciech Bogusławski herbu Rawicz, podskarbi dóbr mazowieckich królowej Bony Sforzy, powierzył malarzowi warszawskiemu Janowi Jantasowi, ponadto wykonawcy kwater na skrzydłach ołtarza głównego Ukrzyżowania (sygnowane i datowane „1558”). Równolegle zaangażowano tutaj mistrza Stanisława Pieczonkę z Nowej Warszawy (notowany 1550–1561), autora stojących znacznie wyżej obrazów tablicowych na skrzydłach obu tryptyków przytęczowych św. Anny i św. Mikołaja (z sygnaturami związanymi: „SP” i datami „1558”). Do zespołu należał też wykształcony w stołecznym Krakowie Maciej z Kocka, który następnie w 1574 r. wymalował sklepienia kolegiaty opatowskiej. W obu omawianych miejscach zachowały się identyczne sygnatury „M CK” oraz kartusze z godłem cechu malarskiego.

Iluzjonistyczne ramy architektoniczne dekoracji w Boguszytach przypominają tylko ogólnie najbardziej rozstawione w Polsce renesansowe malatury mazowieckie w kościołach „grupy pułtuskiej” (Płock, Pułtusk, Brok i Brochów). W świetle kontraktu zawartego w 1554 r. w Pułtusku przez malarza Wojciecha z Warszawy ich projekt miał pochodzić od osiadłego w 1531 r. w Płocku północnowłoskiego budowniczego Giovanniego Battisty Venetusa (Jana Baptysty Wenecjanina, daty życia: ok. 1492–1567). Polichromię boguszycką zaprojektowano jednak w nieco odmienny sposób: płaski deskowy strop pokryto regularną siatką połączonych listwami kolistych medalionów z rozetami, floraturami i licznymi *drôlerie* (humorystyczne wyobrażenia zwierząt podczas czynności typowych dla ludzi), imitując na

szczytach ścian fałszywe belki legarów (zdobione groteską i medalionami z wzorowanymi na antycznej glyptyce i monetach portretami z profilu proroków i patriarchów starotestamentalnych) i kroksztyny z rozpiętymi między nimi girlandami z postaciami puttów. Ściany zamknięcia prezbiterium okolono wysoką opaską-lamperią, imitującą rozpięte sztywno opony materii o ozdobnych weneckich wzorach, powyżej umieszczając w narożach niemające funkcji nośnej wysokie kolumny tralkowe. Okna i portal zakrystii zyskały wąskie listwowe obramienia z półkolistymi naczółkami o szarej barwie mającej imitować kamień. Przedstawienia figuralne, w większości inspirowane współczesną grafiką południowoniemiecką, naddunajską i niderlandzką, podzielono konsekwentnie na kilka zespołów.

Realistycznie oddanych św. św. patronów Królestwa Polskiego na ścianach prezbiterium oraz św. Mikołaja w nawie południowej przypisuje się obecnie Jantasowi. Największą scenę *Nawrócenia św. Pawła* na ścianie północnej prezbiterium, inspirowaną ryciną Lambrechta Hopfera z pocz. XVI w., postać św. Krzysztofa w zamknięciu tegoż chóru, a na jego stropie Chrystusa Pantokratora i ewangelistów (wzory Lucasa Cranacha st. i Sebaldy Behama), następnie zobrazowane w konwencji malarstwa rodzajowego personifikacje siedmiu grzechów głównych (pierwotnie na zachodnim segmencie stropu nawy głównej) oraz postaci męskie i aniołki (w południowej) miał wymalować Pieczonka. Autorem pozostałych scen na ścianach naw bocznych: *Ofiary Abrahama* (wg Hansa Schäufeleina, przeł. XV i XVI w.), *Pokłonu Trzech Króli*, *Koronowania cierniem* i *Św. Marcina z Tours* (inspiracja ryciną Hansa Springinklee) był natomiast Maciej z Kocka. Pozostałe postaci i motywy na ścianach bocznych naw, w pachach łuku tęczowego i na ściankach bocznych belek rozdzielających nawy oraz na panelach spod dawnego chóru muzycznego wykonali współpracownicy wymienionych mistrzów. Do najciekawszych należą postaci św. Jakuba Większego Apostoła przy ołtarzu św. Mikołaja czy Samsona przy schodach na chór.

Nowożytny charakter tej fundacji podkreślają umieszczone w nawie i na progach stropów obszerne in-

Boguszyce, kościół parafialny, widok ogólny wnętrza w kierunku prezbiterium, 1550–1558, polichromia temperowa na spoiwie kazeinowym, wyk. Jan Jantas i Stanisław Pieczonka z Warszawy oraz Maciej z Kocka z pomocnikami, fot. MW, 2018

Boguszyce, kościół parafialny, ściana południowa nawy bocznej, scena *Pokłon Trzech Króli*, przed 1558, polichromia temperowa na spoiwie kazeinowym, wyk. Maciej z Kocka (atryb.), fot. MW, 2016

skrypcje fundacyjne upamiętniające osoby Bogustawskiego i miejscowego plebana ks. Wojciecha Wendrogowskiego oraz powtórzone kilkakrotnie w różnych eksponowanych miejscach herby fundatorów: Rawicz, Korczak, Grabie i Trzaska, a ponadto konsekratora – Łada.

Ujawnienie w ostatnich kilkadziesiąt latach nieznanego wcześniej zespołu wysokiej klasy renesansowych polichromii w kościołach w Czerwińsku, Pułtusk, Broku, Brochowie i Boguszycach dostarczyło ważnego argumentu na korzyść tezy o odrębności stylowej sztuki na Mazowszu w XVI w. Można też przyjąć, że ów nowy, iluzjonistyczny sposób dekorowania wnętrza musiał się odbić w całym regionie szerokim echem. Dowodzi tego chociażby dokonane dopiero w 1987 r. odkrycie fragmentu bardzo zbliżonej formalnie dekoracji z ok. 1550 r. w prezbiterium kościoła parafialnego w Sarbiewie pod Płońskiem. O wielkiej wartości tej grupy świadczą najbliższe analogie – znajdujemy je dopiero w Małopolsce i Wielkopolsce, odpowiednio w rezydencji królewskiej na Wawelu (1529–1538, wyk. Hans Dürer z Norymbergi), w stołecznym Krakowie, kościołach parafialnych w Szydłowcu i Warcie pod Sieradzem oraz w kolegiacie prymasowskiej w Uniejowie.

Bibliografia:

- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2: *Województwo łódzkie*, red. J. Z. Łoziński, z. 9: *Powiat rawsko-mazowiecki*, oprac. W. Kieszkowski, B. Kopydłowski, Warszawa 1953.
- E. Koczorowska-Pielińska, *Warszawskie rzemiosło artystyczne i budowlane w XV w.*, Warszawa 1959.
- M. Lubryczyńska, *Problematyka ikonograficzna i konserwatorska drewnianego kościoła w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej*, „Ochrona Zabytków”, 59: 2006, nr 3, s. 29–54.
- M. Lubryczyńska, *Drewniany kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Boguszycach k. Rawy Mazowieckiej: zakończenie prac konserwatorskich i restauratorskich przy polichromowanych stropach*, „Ochrona Zabytków”, 60: 2007, nr 1, s. 67–76.
- M. Lubryczyńska, *Konserwacja i restauracja renesansowych malowideł ściennych drewnianego kościoła pw. św. Stanisława biskupa w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej*, „Ochrona Zabytków”, 66: 2013, nr 1-4, s. 201–234.
- M. Łodyńska-Kosińska, *Jantas (Jentas, Gentas) Joannes*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze-rzeźbiarze-graficy*, t. 3, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 228–229.
- M. Łodyńska-Kosińska, *Pieczonka Stanisław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze-rzeźbiarze-graficy*, t. 7, red. U. Makowska, Warszawa 2003, s. 106.
- J. Prosnakowa, M. Puciata, *Prace konserwatorskie w drewnianym kościele parafialnym w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej*, „Ochrona Zabytków”, 14: 1961, nr 3–4 (54–55), s. 63–80.
- J. Prosnakowa, M. Puciata, *Prace konserwatorskie w drewnianym kościele parafialnym w Boguszycach koło Rawy Mazowieckiej*, „Ochrona Zabytków”, 16: 1963, nr 1 (60), s. 29–32.
- J. Przeworska, M. Walicki, *Strop z XVI w. kościoła w Boguszycach*, Warszawa 1929.
- E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 2, Warszawa 1854.
- E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywających*, t. 3, Warszawa 1857.
- B. Skóra, *Dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Świętego Stanisława Biskupa Męczennika w Boguszycach na przestrzeni wieków. Servire in caritate – Soli Deo*, Boguszyce 2013.
- M. Walicki, *Drewniany kościół-muzeum*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, red. J. Remer, z. 1–4, cz. 2, Warszawa 1930–1931, s. 371–382.
- M. Wardzyński, *Sztuka nowożytna na Mazowszu – zarys problematyki*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. 2, *Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 629–731.
- Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny*, cz. 6: *Województwo łódzkie*, t. 1, z. 1: *Powiat rawsko-mazowiecki*, oprac. W. Kieszkowski, Warszawa 1939.